

J. Újváry Zsuzsanna

A JÁSZSÁG A TÖRÖK KORBAN

A Magyar Királyságnak az Oszmán Birodalom ellen vívott élet-halál harca Mohács mezején¹ eldőlni látszott; a területénél és lakosságánál mintegy ötször nagyobb, jövedelem tekintetében pedig a magyarországi viszonyokat húszszor meghaladó Birodalom² Góliátként állt szemben a hozzá képest kicsiny országgal,³ amely hiába kért és várt segítséget a keresztény Európától. Beteljesülni látszottak Hunyadi János kormányzóinak (1446–1453) 1448-ban, V. Miklós pápához (1447–1455) írott kétségbeejtő sorai: „*Több mint hatvan esztendeje csaknem szakadatlanul álljuk a háború perzselő dühét, mégpedig saját erőnkől, egyetlen nép fegyvereivel. Helytállunk, pedig kimerített a sok vereség, hadakozás és gyász. [...] a szabadság emlékének kívül egyebünk sem maradt, mint fegyverünk és bátorságunk, hiszen sokszor kerültünk végveszélybe. [...]*”⁴

A „*vereség, hadakozás és gyász*” kifejezések pedig 1526 után nagyon sokszor szerepeltek az alattvalók kifejezései között. A Magyar Királyság nagy szerencséjére, 1526-ban I. (Nagy) Szülejmán (1520–1566) ugyan elfoglalta az ország fővárosát, de sem ekkor, sem a következő hadjárata során nem tartotta meg birtokában, hanem megelégedett azzal, hogy Szapolyai János királyt (1526–1540), mint hűbéresét visszahelyezte a trónra: „*A vár tehát elfoglaltatott; de mivel a közte és a műszülmán birodalom között levő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni és őrséggel ellátni, [...] a nevezett Jánosnak ajándékoztam.*”⁵ A vazallus király halála után azonban Budát 1541-ben megszállták, de ez a tizenöt éves késedelem, az összeomlott első és második végvár vonal helyébe lépő majdani harmadik végvár vonal, az azt fenntartó katonák szabályai és elszántságuk, a lakosság keresztény hite, szívós ellenállása az iszlamizációnak és az idegen szokásoknak, az erős magyar államiság intézményei és a helyi autonóm igazgatás, (amelyet a helyiek tartottak fenn), valamint a feudális kötelek és a közösség megtartó ereje mind azt eredményezte, hogy a megszállás nem vezetett a Birodalomba való, évszázadokra megmerevedő integrációhoz, miként az a teljes Balkánnal történt. A birodalomnak az új tartományt – amely egyszerre volt a Német-Római Birodalomnak, az Osztrák Örökös Tartományoknak és ugyanakkor az Oszmán Birodalomnak is a puffer zónája – meg kellett szervezni, ki kellett alakítani a katonai védelmet és a polgári közigazgatást a belső tartományok mintájára.

1 1526. augusztus 29.

2 Összességében az Oszmán Birodalom 1520 körül 1,5 millió négyzetkilométernyi területtel, 12-15 milliós lakossággal és évi 4 millió arany jövedelemmel bírt.

3 A Magyar Királyság Mohács előtt mintegy 300 ezer négyzetkilométer területtel, 3,3 millió lakossággal és évi 200 ezer arany forint jövedelemmel rendelkezett.

4 Hunyadi János levele V. Miklós pápához. In: Magyar humanisták levelei, XV-XVI. század. Kiad. V. Kovács Sándor. 1971. 131-132. Idézi: Fodor Pál: A szultán és az aranyalma. Bp., 2001. 181-182.

5 I. Szülejmán szultán fethnáméja, in: Thúry József: Török történetírók, Bp., 1893. I. köt. 389.

Létrehozták az első magyarországi vilejetet (ejaletet) Buda központtal, élén a beglerbéggel, a budai pasával, az alá szandzsákokat rendeltek, élükön szandzsákbéggel, azokon belül pedig nahijéket szerveztek. A birodalmi törvény szerint minden föld a kincstáré, és minden jövedelem a szultáné, de a föld művelésének biztosítása érdekében továbbra is azok birtokában maradnak, akik addig is művelték, de csak kölcsönadás útján. Erre Szülejmán azonnal rendeletet adott ki, amely értelmében a kincstár biztosai bejárták a vilajetek és szandzsákok településeit, hogy összeírják a lakosságot, a földeket, a terményeket, az állatokat, a malmokat, réveket stb., valamint az azok után járó adókat és illetékeket, hogy majd az adószedők, illetőleg adóbérlők – azok kapták meg a területet, akik a lehető legnagyobb összeget ajánlották fel a kincstár számára –beszedjék azokat.⁶ A meghódított területek nagyobbik részét a kincstár nem tartotta meg, hanem szétosztotta tímár-, ziámet- és hász-javadalmasok között. Az alattvalóknak pedig az oszmán állam számára fejadót (dzsizjét) kellett adni, amely megfelelt a magyar állam felé adandó dicával, vagyis a háztartásonként (adózó háne) fizetett 1 forinttal, illetőleg 50 akcséval. Kezdetben ezt is – miként a dicát – vagyonkulcshoz kötötték: az fizette az állami adót, akinek legalább 3 Ft értékű ingósága volt. Azonban az 1560–70-es évektől kezdve gyakorlatilag mindenki kivetették.⁷ Az állam számára a rájáknak a török váraknál ingyen munkát is kellett végezniük. Ezen kívül voltak az ún. török földesúri adók, amelyek a tímár-, ziámet- vagy éppen hász-birtokot birtokló szpáhikát, magasabb tisztségviselőket és bégeket illettek, ill. a ténylegesen szultáni hász-birtokok földesúri adói a kincstárba folytak be. A mindenféle termény után – gabona, bor, marha, juh, méh, zöldségtermények, vaj stb. – járó tizedek, a földesúrnak pénzben fizetendő kapuadó (iszpendzse) és egyéb jövedelmek (például: gyertyaöntési illeték, menyasszonyadó, a vadak okozta károk megtérítése, megváltási- és büntetőpénzek, ajándékok), robotolási kötelezettség, valamint a közösséget sújtó, a kádi illetékességét kiváltó megváltási pénzek megfizetése növelte igazán nyomasztóvá az oszmánok felé történő adózást. Nem beszélve a XVII. században bevezetett újabb és folyamatosan emelkedő állami adókról, a nagymérvű várépítkezésekhez járó robotról, kényszerszekerezésről, a török hadiadók rendszeres beszedéséről.⁸ Összefoglalva: az oszmán adóztatás legfontosabb jelenségei a következők voltak: 1. az általányadó térhódítása a XVII. század közepéig; 2. az adók és a szolgáltatások folyamatos emelkedése, amely legintenzívebben a tímár-birtokok esetében következett be; 3. a XVII. század második felétől, főként a Köprülü-korszaktól⁹ kezdve az állami adók részesezésének növekedése az összes adón belül.¹⁰

6 Budai török számadáskönyvek 1550-1580. Közzéteszi: Fekete Lajos, Káldy-Nagy Gyula. Bp., 1962. 594-595.

7 A budai szandzsákban már 1562-től, a többiben az 1570-es évektől minden termelőnek fizetnie kellett a dzsizjét. Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. (História Könyvtár, Monográfiák). Bp., 1995. 41. Vö.: Káldy-Nagy Gyula: Magyarországi török összeírások. Bp., 1970. 67.; Dávid Géza: Pasák és bégek uralma alatt. Bp., 2005. 17.

8 Hegyi Klára: Török berendezkedés i. m. 70.

9 Köprülü-korszak: a súlyos válsággal küzdő birodalom nagyvezíri székébe 1656 őszén egy erőskezdű aggastyán, Köprülü Mehmed került, aki jelentős reformokkal intézkedett a birodalom rendbe szedése ügyében. 1661-től fia, Ahmed követte apját a nagyvezíri méltóságban.

10 Hegyi Klára: Török berendezkedés i. m. 54.

Elsődlegesen csupán néhány példát az adózásra: Szeged 1543-ban került oszmán megszállás alá. 1558-ban mindössze 300 Ft summával tartozott – a magyar fél számára – Egerbe,¹¹ ugyanis az 1548. évi törvény értelmében a töröknek is adózó alávetett területek lakói a magyar állam számára csupán fél adót tartoznak fizetni. Közülük is azok, akikkel egy összegben, ún. summában állapodtak meg, annál is kevesebbet fizettek. Szeged 17 keresztény városrésze 1578-ban oszmán részre (703 adózó után) 703 Ft dzsizje-pénzt fizetett, azonban a város teljes török adóterhe 285.000 akcsét, azaz 3800 Ft-ot tett ki.¹² A Jászság – miként az a Magyar Királyságban is kiváltságolt terület volt, úgy az oszmán uralom alatt is hász-birtokként kezelték – 1550-ben magyar részre 600 Ft-ot fizetett, s ugyanennyit tett ki az oszmán állam felé járó pénzbeli kötelezettsége is: 30.000 akcsét, azaz 600 Ft-ot.¹³ Terménybeli szolgáltatásai a következőképpen alakultak; magyar részre, mivel koronabirtok volt, és szolgáltatásait a kamarának fizették, Egerbe 1200-1200 köből búzát és árpat (83 literrel számolva a köből, ez kétszer 99.600 litert jelentett), oszmán részre pedig 2500-2500 kile búzát és kevert gabonát, azaz mixturát (kétszer 88.175 liter) kellett adózniuk.¹⁴ De ez csupán a kezdet volt. Egy-két évtized alatt a török adóteher rendszerint megduplázódott, és a XVII. században már az eredeti többszörösére rúgott.¹⁵ Azonban meg kell jegyeznünk, hogy az 1570-es években nemcsak a török, hanem a magyar részre történő adóteher is növekedett – erről az alábbiakban lesz még szó.

Visszatérve az események menetéhez; 1526-ban – amint Szülejmán naplójából idéztük – Buda hiába bizonyult távolinak, s 1541-ben sem került földrajzilag közelebb, a megszálló hatalom a vazallus János király halála után kénytelen volt azt megszállni. S ha már így történt, egyrészt biztosítani kellett a fővár megtartását, hiszen az önmagában nem állhatott meg, másrészt a Habsburgok 1542. évi birodalmi hadjáratára, s országegyesítési kísérletére is válaszolni kellett. Ez volt az 1543. évi szultáni hadjárat, amelyet aztán az országba telepített helyi oszmán erők könnyedén folytattak 1544-ben. 1543-ban a Dunántúlon elesett Valpó, Siklós, Pécs, a kisebb Tolna megyei várak, Esztergom, Tata és Székesfehérvár, a Tiszántúlon pedig Szeged. A budai pasa 1544-ben elfoglalta Ozorát, Simontornyát, Tamásit, Visegrádot, Nógrádot és Hatvant. A következő hadjárat 1552-ben indult, amelyben az ellenség a legnagyobb területeket harapta ki az ország testéből: a törökök immár a Balaton fölé kerültek Veszprém megszállásával, a Felvidéken Drégely, Szécsény, Hollókő, Buják, Ság, Balassagyarmat, a Tiszán túl pedig a temesközi várak, Temesvár, Lippa, Solymos, Lugos, Karánsebes került a kezükre. (Temesvár központtal immár a második magyarországi vilajet alakult meg.) A Tisza fontos átkelő- és őrhelye, valamint a folyón leúsztatott áruk, pl. a

11 Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Akadémiai, Bp., 1981. 76.

12 Az akcse értéktelenedése következtében ugyanis ekkor 1 forint 75 akcsét tett ki, szemben a XVI. század közepi 50 akcséval. Vö.: Hegyi Klára: Török berendezkedés i. m. 151.

13 Fekete Gyula: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jászberény. 1968. 79.

14 Hegyi Klára: A török berendezkedés i. m. 151.

15 Az adók folyamatos emeléséről és az újabb hódoltatásról: Illik Péter: Török dúlás a Dunántúlon. Bp., 2010.

só elosztóhelye, Szolnok is elesett.¹⁶ Eger sikeres védelme mind stratégiailag, mind lélektanilag óriási volt, de azon a tényen, hogy a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl jelentős része oszmán fennhatóság alá került, nem változtatott.

A Jászság Hatvannak 1544. évi megszállása után került oszmán uralom alá, s vált a hatvani szandzsák részévé. (A Nagykunság 1552-től, Szolnok elfoglalásától a szolnoki szandzsákba tartozott.¹⁷)

Megindult a hódoltság oszmán katonai és polgári közigazgatásának kiépítése, élen a hatékony adóztatás és a pontos pénzügyigazgatás megteremtésével. Az első adóösszeírásokat Halil budai pasa rendelte el, s íratta össze a defterdárokkal, amelyek valóban nagyon pontosak – ezeket össze is lehet vetni a magyar összeírásokkal. Fekete Lajos turkológus a legkorábbi török összeírást kiadta,¹⁸ amely datálását az újabb kutatások 1549 előttire (1546-ra) teszik.¹⁹

Kocsis Gyula munkájában összevetette a török összeírások népességre vonatkozó adatait, s a következő megállapításokra jutott: a Jászság török hódoltság előtti településállománya a tizenöt éves háborúig (1591–1606) nem szenvedett jelentős károkat, ugyanis a 15 falu, illetőleg mezőváros közül csupán három néptelenedett el, azok közül is kettő – Borsóhalma és Rasang – eltűnése egy korábban kezdődő pusztulási folyamat eredménye volt. Egyedül Jászfényszaruról mondható el, hogy Hatvan elfoglalása során néptelenedett el, ezért maradt ki a defterből. Annak elkészítése idején (1546) még lakatlan volt, lakói később kezdtek visszatérni. 1554-ben ismét megszakadt a település élete.²⁰ 1552-ben Kerekudvar és a Jászapátival szomszédos Hevesivány néptelenedett el, s csak lassan regenerálódott.²¹ Nyilvánvaló, hogy a hadjáratok idején történtek pusztítások, a vonuló seregek – akár ellenséges, akár keresztény – szüksége volt ellátásra, s ha nem kapta meg szépszerével, elvette erővel. A hadak útjába eső lakosság elmenekült, különben pusztulás lett volna a sorsa. A kérdés az, hogy el tudtak-e menekülni, s ha igen, hová. Az oszmán seregek oszlopát mindig megelőzték a hírhedt vörös sipkás akindzsik,²² akik pusztító portyákkal gyengítették az ellenfél országát a felégetett föld taktikáját alkalmazván. Elölük, vagy a gyors lovakon száguldozó tatárok elől nehéz volt elmenekülni. A falvakat nem védték kőfalak, a lakók erdőkbe, mocsaras területekre bújhattak el, de élelemért elő kellett bújniuk. Az alföldi nagy területeken pedig ilyen védelem alig adódott. A Jászság lakóinak, leszámítva a Zagyva mocsarait, a Mátra lábáig vagy Gyöngyösre kellett futniuk, hogy bűvőhelyet találjanak. A felszakított falvak lakói, a földművesek, pásztorok – ha elmúlt a veszély – visszatértek otthonaikba, ha ugyan állt az otthon, s újra kezdték az életet.

16 Lásd erről részletesen: Szántó Imre: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551-52. évi várháborúk. Bp., 1985.

17 Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun autonómia. (Dél-alföldi évszázadok 22.) Szeged. 2005. 29.

18 Vö.: Fekete Lajos: A hatvani szandzsák i. m.

19 Kocsis Gyula: A Jászság társadalma, népessége, gazdálkodása a XVI-XVII. században. Bp., 2005. 41.

20 Kocsis Gyula: A Jászság társadalma i. m. 41-42.

21 Uo.

22 Irregularis alakulat. A XVI. század végén eltűnnek. Hírhedt szerepüket a tatárok veszik át a XVI. század végén.

Számos embernek családját, mindenét elpusztították, de azok, akiket keményebb fából faragtak eredeti lakóhelyükön újra kezdték az életet, mások végleg elköltöztek vagy elbujdostak. Akinek maradt valamije, vagy értett valamely mesterséghez, védettebb mezővárosba vagy várba költözött iparosnak, esetleg szolgának. Mások beálltak valamely végvárhoz katonának, de azt sem lehetett a nulláról kezdeni; ruhára, fegyverre volt szükség, no és a fegyverforgatás életmenő tudományára. Egyes jász kapitány-családok sarjai²³ – ezt Kocsis Gyula könyvében elemezte²⁴ – beálltak királyi végvárakba.²⁵ Mások a XVI. században virágzó marhakereskedelemben épültek be, mint a Jászapáti származású Kaszás Imre és testvérei.²⁶ De nem kevés emberből lett nincstelen zsellér, netán rabló vagy szabad hajdú. Nem tudhatjuk, hogy az 1536-ban, majd 1566-ban feldúlt és elpusztított Jászapáti lakóinak konkrétan mi lett a sorsuk; nyilván a fenti sorsok mindegyikére akad elég példa. Mindenesetre az elpusztított templomot lakói képtelenek voltak újjáépíteni, arra csak a török uralom alóli felszabadulás után került sor.²⁷ Jászapáti lakói a rablások során mind számban, mind gazdagságukban megfogyatkoztak: 1566-ban 35, 1572-ben 38 telkes jobbágyot írtak össze a királyi biztosok.²⁸ Közel ugyanekkor, 1562-ben a török defterben 53 adózó háztartás szerepel.²⁹ Berény eredetileg két városra oszlott: Magyar- és Jászvárosra.

Nyilván a megszállók elleni védekezés céljából egyesültek, nevük 1588-tól tűnik fel Jászberény néven.³⁰ A pusztulás mértékének megvonása nem egyszerű, bonyolult soktényezős művelet: 1546-ban a Jászság 13 településében (az elpusztult Jászfényszaru hiányzik) a török defterdár 744 adózó háztartást írt össze, míg az 1559-ben összeírtak száma: 824 háztartás, tehát az adózó lakosság létszáma még növekedett is.³¹ Csakhogy eme növekedés a környékről beköltözők nagy száma miatt következett be. Ugyanis a megszűnt háztartások száma 40 % körül mozog. Természetesen nem feltételezhető, hogy a megszűnt háztartások mind a török hódoltság és annak nyomása miatt pusztultak el, hiszen van természetes elvándorlási és család-kihalási folyamat is. Azonban a jászsági defterekben mutatkozó nagyszámú adózószám-szaporulat nem a természetes szaporulat és a jólét következménye, sokkal inkább a környező lakosok

23 Az 1567. évi egri vár és püspökség javadalmainak összeírásában, a Jászságban 20 kapitány, ill. nemes családot írtak össze. Vö.: Botka János: Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI-XVII. századi történetéhez. In: Szolnok megyei levéltári Füzetek 11. Szerk.: Botka János. Szolnok, 1998. 217-219; Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun autonómia i. m. 31.

24 Kocsis Gyula: A Jászság társadalma i. m. 23-26.

25 Például: a Jászapáti illetőségű Horváth János az 1550-es években Egerben szolgált 200 lovas vicekapitányként, s testvérei is katonák voltak. Az Újszászi család tagjai is Temesvárott és Egerben szolgáltak. (Kocsis Gyula: A Jászság társadalma i. m. 24-25.)

26 Kocsis Gyula: A Jászság társadalma i. m. 24.

27 „A két torony megújított a jászapáthii lakosok által 1700-ban, 225 magyar forint költséggel – csak a kiegészítésért az anyagon kívül.” Rusvay Lajos: Jászapáti története. Jászapáti, 2003. 249. Az 1566. évi dúlást említi: Vándorfy János: Jász-Apáthi város egyházának multja és jelene. Eger, 1895. (Reprint) 9.

28 Vándorfy János: Jász-Apáthi i. m. 9.

29 Kocsis Gyula: A Jászság társadalma i. m. 43.

30 Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun i. m. 31.

31 Uo. 45. Az összeírt községek: Jászberény, Ágó, Apáti, Árokszállás, Boldogháza, Dósa, Gálszentgyörgy, Jákóhalma, Kísér, Ladány, Ladányszentgyörgy, Mihálytelek, Négyszállás.

menekülésének, s a védettebb Jászberény mezőváros, valamint a könnyebb adózási feltételeknek alávett jász falvakba való beáramlásnak köszönhető. Ez a migráció a XVII. században is folyamatos lehetett. A fentebb említett Jászapáti esete is ezt bizonyítja: az 1699. évi összeírásban 79 földdel rendelkező gazdát írtak össze, közülük azonban csak 15 fő (18,9 %) volt az odavalósi.³² Megjegyzendő, hogy Apáti lakossága cserélődött ki leginkább. A többi jász település 42-77 %-ban töltődött fel idegenekkel, míg Alsószentgyörgy 80 %-ban.³³ Kocsis Gyula az 1495. évi Ernuszt Zsigmond-féle elszámolás és a török defterek alapján megadja az adott évekre a kiszámított lélekszámot is, háztartásonként 9,8 főt számolva: 1495-ben 8903 fő, 1546-ban: 7291 fő, 1559-ben 13.181 fő, 1562-ben 10.564 fő, 1570-ben 10.809 fő.³⁴ Azonban legyünk óvatosak ezekkel a számokkal: noha az 1562. és 1570. évi török összeírások³⁵ adatgazdagságukkal tűnnek ki,³⁶ Káldy-Nagy Gyula kutatásai alapján tudjuk, hogy az 1565-75 előtti dzsizje lajstromok még óvatos becslés esetén sem alkalmasak a teljes népesség meghatározására, hiszen ekkor – alkalmazkodva a magyar gyakorlathoz – a 3 forint érték fölötti ingósággal nem rendelkező szegényektől itt még nem szedték ezt az adót.³⁷ Bár feltűnő, hogy ezek a defterek több adózót tartalmaznak, mind a magyar összeírások. Az is fontos szempont, hogy az 1495. évi dicajegyzék portáit – az adózásból kimaradtak számát is figyelembe véve – Kubinyi András 1,22-vel megszorozta. A jobbágháztartásokat 6,2 fővel, a zsellérekét (inquilinus) 5 fővel, a háztalan zsellérekét (subinquilinus) viszont csak 3,5-tel számolta, természetesen a liberekre és a bírók számára is külön gondolt.³⁸ A kiváltságolt jászok között bármilyen státusú és etnikumú menekült is élhetett ezekben az évtizedekben, így más házánál meghúzódó szegény zsellérek is, akiket nem is vettek fel önálló, adózó háztartásként. A Kocsis által használt 9,8-es koefficiens azonban mindenképpen túlzottnak tartom. Dávid Géza a hódoltság két vilájetében, a budaiban és a temesváriban, az 1570-es évekbeli tahrir-defterek alapján 5-ös szorzót tart jogosultnak.³⁹ Amennyiben így számolunk, az 1546. évi jász összeírásban szereplő 744 háztartást a hiányzó 30 %-ával megemelve (967 háztartás) és 5-ös létszámmal számolva csupán 4835 főt kapunk. Az egrí várnak 1567. évi urbáriuma szerint Jászberényben (Jászváros, Magyarváros) és a tizenkét faluban összesen 472 telkes jobbágy és 300 zsellér lakott családotul, 20 kapitány és nemes.

32 Vándorfy János: Jász-Apáti i. m. 11.

33 Kocsis Gyula: A Jászság társadalma i. m. 71.

34 Uo. 49.

35 Bayerle, Gustav: A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből. Hatvani Lajos Múzeum Füzetek 14. Hatvan, 1998.

36 Kocsis Gyula: A Jászság társadalma i. m. 42.

37 Dávid Géza: Pasák és bégek i. m. 17.

38 Kubinyi András: A magyar királyság népessége a 15. század végén. In: Magyarország történeti demográfiája (896-1995): Millecentenáriumi előadások. Szerk.: Kovacsics József. Bp., 1997. 93-110.

39 Dávid Géza a két vilájetben a tahrir-defterek összeírásai alapján kiszámított 173.000 családfőből, 30 %-os kimaradást figyelembe véve és 5-ös szorzószámot használva 865.000 főre teszi a hódoltság keresztény lakosságát. Vö.: Dávid Géza: Pasák és bégek i. m. 22., 46.

Viszont 236 elhagyott ház és 85 üres telek kiáltott lakos után. Ez azt jelenti, hogy ekkor a paraszti telkek 41,5 %-a üresen tátongott.⁴⁰ Ez az idő – ahogyan Fodor Ferenc nevezte – valóban a Jászság „nagy kiürülésének korszaka” lett.⁴¹ Amennyiben a kapitányi és jobbágy családokat 6,2-es szorzóval, a zselléreket viszont 5-tel vesszük, akkor összlakosságnak legfeljebb 4550 főt kapunk.⁴² Ez a szám igen közel áll a fentebbi, 4835 fős lélekszámhoz, tehát reálisnak, elfogadhatónak minősíthető. Az elbujdosást és a pusztulást jelzi a 236 üresen álló ház és a 85 üres telek. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az összeírás idejére a telken lévő valamikori ház is elenyészett.

Mint fentebb már említettük, ennek a demográfiai fogyásnak – a jobbágytelkeknek – létezik egyfajta természetes pusztásodási folyamata és a lakóknak elvándorlása, ugyanakkor mások az üresen hagyott telkekre be is települnek, amelynek nagyrészt az oszmán uralom által diktált magas adóztatás és a katonák, illetőleg harci cselekmények pusztítása az oka. 1577–79-ből a Jászságnak mind magyar, mind török részre történő részletes adóösszeírása fennmaradt, amely azonban sajnos nem teljes, ugyanis a települések egy részénél vagy az egyik félnek vagy a másik félnek járó adó, esetleg az adófizetők összeírása maradt el.⁴³ Így ebből nem tudjuk kiszámolni a Jászság teljes adóját, főleg nem a törökök felé adandót. A magyar részre történő adózás azonban egy másik összeírásból összegeezhető. A jászok tizennégy települése – Jászváros, Magyarváros, Ágó, Dózsa, Árokszállás, Mihálytelek, Jákóhalma, Négyszállás, Alsószentgyörgy, Felsőszentgyörgy, Kisér, Apáti, Boldogháza és Ladány – összesen adott: 1304 forintot; természetben: 1184 „quartália”⁴⁴ búzát, 1184 quartale árpát, 183 pint⁴⁵ vajat, 209 juh- és tehénsajtot.⁴⁶ Ebből Jászváros – akkor Berény még két külön városrészből állt, amelyikből Jászváros volt a nagyobb – 306 fő egész telkes jobbágy és házas zsellér⁴⁷ lakosa összesen 362 forintot, 285-285 quartale búzát és árpát, 47 pint vajat, 47 db sajtot, 2 vágómarhát⁴⁸ és az официálisának külön 40-40 quartale búzát és

40 Az összeírás a Magyar Országos Levéltár Magyar Kamara Archivumában található: MOL, E 158, U et C. Fasc. 1. No 2. Kiadta: Botka János: Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI-XVII. századi történetéhez. Szolnok, 1988. (Szolnok Megyei Levéltári Füzetek 11.) 217-219. Lásd még: Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun i. m. 31.

41 Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Bp., 1942. 81-82.

42 Amennyiben a jobbágycsaládokat a Dávid-féle 5-ös szorzóval számoljuk, akkor a létszám csupán: 3984 fő.

43 A részletes adóösszeírást közli: Botka János: Latin és magyar nyelvű források i. m. 5. sz. irat, 219-231.

44 Quartália: Kvártále, quartale, Vierteil, fertály, szapu, véka: dongás faedény, Valamely nagyobb mérték negyede, 44,8-102, 4l, azaz 33,6-76,7 kg. Bogdán István: Régi magyar mértékek, Gondolat, Bp., 1987. 98. (Gondolat Zsebkönyvtár)

45 Pint: pinta, media. Ivóedényből lett bormérték, de nemcsak a bort és a sört, hanem a vajat is pinttel mérték. Általában: 1,6 l. Bogdán István: Régi magyar mértékek i. m. 91-92.

46 Botka János: Latin és magyar nyelvű források i. m. 6. sz. irat, 233-235.

47 A lakosság számát az 1567. évi urbáriumból adtam meg. A 306 főből 182 egész telkes jobbágy, 124 házas zsellér, azonban e mellett 51 elhagyott, azaz lakatlan ház is volt. Lásd részletesen: MOL, Magyar Kamara Archivuma, E 158, U et C, Fasc. 1. No 2. Egy része kiadva: Botka János: Latin és magyar nyelvű források i. m. 4. sz. irat, 217-219.

48A vágómarhát ekkor 6 forinttal számolták át.

árpát adózott.⁴⁹ Amennyiben a búza és az árpa-adót,⁵⁰ a vaját,⁵¹ a sajtot⁵² és a vágómarhát⁵³ – hozzávetőlegesen – átszámítjuk pénzüsszegre, a magyar részre történő adózás: 716 forintot és 55 dénárt tett ki. (Családfőként: 2 forint 34 dénár.) Tegyük hozzá, hogy ennek az összegnek csak a kisebbik részét kellett pénzben kifizetni, a többséget terményben, amely egyrészt könnyebbség volt, másrészt azonban szekereken Egerbe kellett szállítani. Török részre az eminek⁵⁴ 1 forint 12 dénárt, széna- és famegváltási adóban telkenként 1 forint 74 dénárt, a török császárnak fejenként 1 forint 64 dénár dzszijét és 1-1 pint vaját, vagy ahelyett 40-40 dénárt, valamint 1 forint 50 dénár szablyapénzt adtak. Amennyiben az egészelkes jobbágyokat és a féltelkeseket is egy-egy egész adózó háné-nak vesszük, mint ahogy a törökök ekkortájt már azokat is adóztaták, akiknek nem volt 6 forint értékű ingóságuk, akkor a 306 főre a fentebb felsorolt adók összesen 1958 forint 40 dénárt tettek ki, többszörösét a magyar részre történő adózásnak. (Családfőként: 6 forint 40 dénár.)

Természetesen, akadt olyan község is, ahol nem volt ilyen magas a törököknek járó adó. A terhek és az arányok meglehetősen egyenetlenek voltak: például Ágón 30 egész telkes jobbágy és 28 házas zsellér (összesen: 58 család) lakott 1567-ben.⁵⁵ Az 1577. évi összeírásban a bíró szerint csupán 48 egész telek volt, amin jobbágyok és zsellérek laktak, akik egyaránt kötelesek voltak censust és királyi dicát fizetni, összesen 124 forintot, 146,5-146,4 quartale búzát és árpát (plusz 18-18 quartale búza és árpa, egy disznó, egy bárány és 16 szekér széna járt az oficiálisnak), 23,5 pint vaját, 24 sajtot és egy vágómarhát az egri várnak, s ezeken felül szükség szerint robotoltak is.⁵⁶ Amennyiben ezeket a tételeket a fentebbi áron átszámítjuk,⁵⁷ több mint 300 forintot kapunk (fejenként: 6 forint 25 dénárt), amelyen felül szerepel még a bárányok

49 Vö.: Botka János: Latin és magyar nyelvű források i. m. 5. sz. irat, 219-231.

50 Amennyiben a „quartaliát” nagyjából megfeleltetjük a mérőnek (egymáshoz hasonló nagyaságú, kb. 31-151 l. között mozgott a mérő ürmértéke), és a búzának ekkor nagyon ingadozó árát átlagoljuk, kiszámolhatjuk és megkaphatjuk ennek pénzüsszegi értékét – hozzávetőlegesen – kamarai forintban. A búza eladási ára 1574-ben: 54,43 dénár, 1577-ben: 76,27 dénár, 1581-ben 80 dénár volt. Ennek átlaga: 70 dénár. Ekként a 325 quartale búzát 70 dénáros átlagáron számítva, az hozzávetőlegesen: 227 kamarai forint és 50 dénárba került. Az árpa ára mérőnként 20-32 dénár között 1522 és 1580 között, így a 325 quartale árpa, 26 dénáros átlagárral számolva: 84 forintot és 50 dénárt tett ki. (Dányi Dezső, Zimányi Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Akadémiai. Bp., 1989., 66-84.)

51 Egy pint vaját a törökök 40 dénárban számoltak át, így én is ezzel számolok. 47 pint vaj: 18 forint 80 dénár.

52 A sajtot 20-30 dénárral számolták át, attól függően, hogy juh avagy tehénsajt volt-e. Ekként a 47 db sajt ára: 9 forint 40 dénár és 14 forint 10 dénár között lehetett. (A sajt árára lásd: Botka János: Latin és magyar nyelvű források i. m. 220.)

53 A vágómarhát ekkor 6 forinttal számolták.

54 Emin: alacsonyabb rangú török pénzügyi tisztviselő.

55 Botka János: Latin és magyar nyelvű források i. m. 4. sz. irat, 217.

56 Botka János: Latin és magyar nyelvű források i. m. 5. sz. irat, 223-224.

57 A 164,5 quartale búza 115 kamarai forint 15 dénárt, ugyanannyi árpa 42 forint 77 dénárt tett ki. A 23,5 pint vaj ára: 9 forint 40 dénár, a 24 darab sajt: 6 forint, 1 disznó 3 forint és 1 bárány: 40 dénár. (Dányi Dezső, Zimányi Vera: Soproni árak i. m. 142.) A censussal és a dicával együtt az adó forintban átszámítva, a bárányok és a 18 szekér szénán kívül: 300 forint 32 dénár volt. Ugyan a bárányok árát tudjuk, de azt nem, hogy hány juhos gazdának kellett egy-egy bárányt beszállíthatnia az oficiálishoz.

és a 18 szekér széna tétele is. Tehát az ágóciák magyar részre történő adóterhe elérte a jászvárosiak török felé történő adózását. Ágó esetében az eminek járó adón, azaz a fejenkénti 1 forint 12 dénaron túl a lakosság csupán 1-1 forintot fizetett széna és fa helyett megváltásként, szemben a jászvárosiak 1 forint 74 dénáros ugyanezen jellegű illetékével. Az összeírásban másfajta, törökök részére fizetendő adó nem olvasható. Első pillantásra tehát úgy tűnik, hogy a török adó kedvezőbb volt, mint a magyar fél számára járó kötelezettség. Azonban az, hogy nem szerepel a dzsizje és a szablyapénz, továbbá a szokásos vaj-adó, nem jelenti azt, hogy nem kellett befizetni. Különleges esetekben, például a falu vagy lakói súlyos pusztulása után előfordult, hogy valamelyik török előkelőség elengedte az éves adót, vagy a szultán könnyített azon, de az csak ideiglenes lehetett. A be nem írt adók pedig éppen a szultánnak jártak.

Mivel azonban pusztulásra, illetve adóelengedésre nincs semmi utalás, sokkal valószínűbb, hogy egyszerűen nem írták be a hiányzó tételeket. Így feltételezhető, hogy az ágóciákat sújtó török-adó 101 forint 76 dénáros tétele a tényleges adónak legfeljebb a harmada lehetett. Azonban, ha a szokásos császári adókat is beszámítjuk, az akkor sem több mint a magyar részre nyújtott szolgáltatások és terhek összege. Tehát azon ritka esettel van dolgunk, hogy a törökök felé járó fizetés nem volt magasabb a magyar részre valónál.

Megint más eset Apáti (Jászapáti) adóterhelése. A községben ekkor a 4 kapitány (nemes) mellett 45 telkes jobbágy lakott, ám azokból 7 zsellérnek és 4 „szegény”-nek van feltüntetve. Ezen felül feltűnő a pusztulás: a bírák a 45 lakott telek mellett 21 elhagyott jobbágytelekről adtak számot. Elképzelhető, hogy az 1566. évi pusztítás nyomai még nem tűntek el, de az sem kizárt, hogy valami újabb romlás érte a községet. Bizonyára ezért volt kevesebb Apátinak a magyar részre történő adója, mint a 48 családdal lakott, fentebb elemzett Ágóé; az apátiak teljesítendő kötelezettsége mintegy fele annyi volt, mint az ágóciaké. Apáti censusa 48, a dicája 32 forint, ezen felül az akó-adójuk az oficiálisnak adandó gabonával együtt: 81 quartale búza és ugyanannyi árpa, továbbá 12 pint vaj, 12 darab juh- és tehénsajt, valamint egy vágómarha.⁵⁸ Amennyiben a pénzbeli adóhoz hozzáadjuk a természetbeli szolgáltatások kiszámított értékét, akkor megkapjuk Apáti éves magyar adóját: 171 forint 56 dénár.⁵⁹ Ezzel szemben a törökök felé járó adó a következőképpen alakult: minden telek után 1 forint 12 dénárt kellett fizetni – ez összesen: 53 forint 76 dénár –, ám ha a szegények csak a felét adták a kívánt összegnek, az akkor 44 forint 24 dénárt jelentett. A község egésze a szénáért 53 forintot, a császárnak 85 forintot (dzsizje-adót), szablyapénzt szintén 85 forintot és 53 pint vajat (21 forint 20 dénár értékben) fizetett, amely összesen 297 forint és 96 dénár⁶⁰ tett ki.

58 Botka János: Latin és magyar nyelvű források i. m. 5. irat, 229-230.

59 A fentebbi átszámítási értékek alapján, 81 quartale búza, 70 dénárral számolva: 56 forint 70 dénár, 81 quartale árpa 26 dénárral számolva: 21 forint 6 dénár, 12 pint vaj, pintjét 40 dénárral számolva: 4 forint 80 dénár, 6 juh és 6 tehénsajt 20, illetve 30 dénárral számolva darabját: 3 forint, egy vágómarha: 6 forint. Ezt az összeget a censushoz (48 forint) és a dicához (32 forint) hozzáadva: 171 forint és 56 dénár.

60 Amennyiben a szegényekre fél-adóját számolunk, akkor: 288 forint 44 dénár.

Ezen túl azonban a község lakói még további súlyos adóval voltak megnyomorítva: a föld minden terménye után tizeddel, minden kocsi fa után 50 dénárral és minden disznó után 4-4 dénárral tartoztak. Természetesen a lakók által fizetett illetékekről és a büntetéspénzek összegéről nem tudunk.

Az oszmán hódítás számára sikertelen egri ostrom (1552) nyomán a hódoltság Kelet felé nyitva maradt: Hatvan és Szolnok között nagy rés tátongott. Részben ennek lezárását a Magyar Királyság felé, részben a meginduló béketárgyalások befejezése előtt, a török fél a jászberényi ferences kolostort építette át palánkká 1568-ban, Dzsánfedá néven. A budai pasa azt javasolta, hogy Szigetvár ötszáz fős őrségét helyezték át ide. A budai pénztári napló fennmaradt adatai szerint – 1568. december 20-a és 1569. december 9-e között – az újonnan felhúzott palánk létszáma ugyan nem érte el a kívánt létszámot, de megközelítette azt: az első félévben 392, a másodikban 429 katonának fizettek zsoldot.⁶¹ A csapatnemek között a következő volt a megoszlás: műsztahfiz⁶² 64/63 fő, tüzér (topcsi) 21/21 fő, lovas⁶³ 199/218 fő, azab⁶⁴ 76/94 fő, martalóc⁶⁵ 32/33 fő. Azonban a palánkban 442-en voltak jelen, többen, mint ahányan zsoldot kaptak.⁶⁶ Az állomány fele lovas katonából állt, amely azt mutatja, hogy a vár a Magyar Királyság felé valódi határvárként működött; a lovasok olykor felderítést, olykor portyákat, máskor a támadó magyar végváriak elleni támadást hajtottak végre, vagy az adót nem fizető alattvalók megbüntetését szolgálták. A lovasok száma az 1572-74-es, majd az 1592-es összeírásban is hasonló létszámot mutat.⁶⁷ A várnak szüksége is volt a sok lovas katonára, mivel az észak-keleti magyar végváriak nem voltak restek a török őrséget nyugtalanítani, ki-kiszáguldani rájuk, le-lecsapni embebreikre, foglyokat ejteni, s marháikat elhajtani.

A tizenöt éves háború (1591–1606) kitörése után, talán Pálffy Miklós bányavidéki főkapitány 1593–94. évi győzelmei hatására, amikor a Nógrád megyei várak sorra szabadultak fel, Dzsánfedá őrsége 1594 májusának elején felrobbantotta a palánkot és Szolnokra távozott. Egyrészt biztonságosabbnak érezték ott magukat, másrészt fontos volt Szolnok várának megerősítése. Ekkor Jászberény lakói is nagyrészt elmenekültek, s visszatelepedésük is csak az 1610-es évek végén történt meg. A mezőváros olyannyira elnéptelenedett, hogy Szúfi Mehmed budai pasa 1617-ben a Berénybe vissza- és betelepülő alattvalóknak – azoknak is, akik az „ellenséges területről”, tehát a Magyar Királyságból áttelepülnek – négy évre dzsizje- és tizedfizetés alóli mentességet adott.⁶⁸ (1640-ben, majd 1642-ben a lakosság szőlőtelepítésre kapott 16 évi adómentességet.⁶⁹)

61 Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága I-III. Bp., 2007. II. köt. 657-658.

62 Előkelő, a várvédők legrangosabb gyalogos katonái, csak muszlim hitűek lehettek ebben az alakulatban.

63 Besli vagy fárisz vagy ulüfedzsján-i katona.

64 Egyszerű, szárazföldön és vizen szolgáló gyalogos várvédő katona.

65 Zömmel délszláv keresztényekből álló, kevés zsoldért vagy adóelengedés fejében szolgáló lovas.

66 Hegyi Klára: A török hódoltság várai i. m. II. 658.

67 Uo. II. 660-665.

68 Szúfi Mehmed budai pasa a jászberényieknek, Buda, 1617. február 8-17. Hegyi Klára: Jászberény török levelei (Szolnok Megyei levéltári Füzetek 11.), 17. sz. irat, 43.

A budai főkormányzó igyekezett hódolatlan területekről is átcsábítani alattvalókat, hiszen mindenki tudta, hogy a föld munkáskéz és adófizető nélkül semmit sem ér. Azon kívül, a budai pasák a magyar végváriak és nemesek ellen felmerült panaszokban, és a velük való tárgyalások folyamán óriási aduként használták fel azt a tényt a törökök, hogy magyar területekről hozzájuk szöknek át magyar alattvalók, úgymond védelemért. Egy részük nyilván a hódoltság peremvidékekről menekült el, ahol valóban mindkét részről olyan erős adóztatásnak és katonai nyomásnak voltak kitéve, hogy egyesek úgy gondolták, jobban járnak, ha meghódnak. A jobbágyok nagy része azonban a háború elmúltával ismét visszatért egykori otthonába. Azok is szívesen szöttek át török területre, akiknek a törvénnyel volt valami összeütközésük, a büntetést elkerülendő. *„A budai bírósági körzetben tartozó szultáni ház-birtokaim falvai közül Jászberény falu [...] korábban, a háborúk idején a különböző seregek kártételei miatt elpusztult és szétszóródott, s hosszú ideig üresen és pusztán állt. Azután az ellenséges országrészből [ti.: a Magyar Királyságból] néhány család (háne) rája jött ide magát megadva és behódlolva, és az említett faluban telepedett le. Egyesek azonban e ház-birtokok rájait zaklatják. [...] Ha az ellenséges országrészből áttelepült, behódlolt szegény ráját a nemes seriat⁷⁰ és a régi szokás ellenére valóban zaklatják, akadályozd meg. Ne engedd, hogy az ellenségtől ájtjött, meghódlolt ráját és a későbbiek során még meghódloló jövevényeket a seriat ellenére bárki zaklassa és háborgassa!”⁷¹* Háborús időkben a lakosok a sereg pusztításai elől elmenekültek, miként tették azt Nagykőrös lakói is a tizenöt éves háborúban; a lakók salétromfőzéssel tartoztak adózni török részre, *„de szolgálaturuk teljesítése közben háborúk ütvén ki, a seregek szorongatása és erőszakoskodása elől keresztyén földre menekültek, s ezután édesgetés következtében régi lakhelyeikre telepedvén, salétrommal foglalkoztak. Ez alatt őket a szpahik, eminek, ámilok,⁷² sőt mások is [...] helyeikből el akarják mozdítani és máshová szállítani.”⁷³* A nagy pusztulás után a hódoltságon belül is megindult a harc a török földesurak között, hogy egymás alattvalóit átcsábítsák vagy erőszakkal áttelepítsék saját földjeikre. Ez történhetett Nagykőrösnél is 1614-ben, miként 1624-ben szintén hasonló esetben adta ki IV. Murád szultán (1623-1640) a kőrösiek számára oltalomlevelét: *„Ezen keresztyén földre távozott jobbágyok édesgetésre és biztosító levelekkel felruházva visszatelepítettetek. A fenn írt városba is jöven néhányan ott megtelepültek, s azóta 20 év folyt le. Most azonban némely szpahik magas rendelettel és defter⁷⁴ után*

69 Múza budai pasának Ibrahim szultán nevében kiadott rendelete a hatvani szandzsákbégnek és kádinak. Buda, 1640. augusztus 10-18.; Bahlúl, Júszuf fia, helyettes hatvani kádi a jászberényieknek. Hatvan, 1642. február 1-március 2. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 49., 55. sz. iratok, 73., 78.

70 Az iszlám vallásjoga

71 Karakas Mehmed budai pasának II. Oszmán szultán nevében kiadott rendelete a budai kádihoz, Buda, 1619. október 20-29. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 19. sz. irat, 45.

72 Pénzügyi tisztviselő, alacsonyabb rangú adószedő.

73 I. Ahmed szultán levele a nagykőrösieknek. Konstantinápoly, 1614. december 1. Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagy-Kőrös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. Szerk.: Szilády Áron, Szilágyi Sándor. I. köt. Pest, 1868. (Török-magyar-kori Történelmi Emlékek, Első Osztály: Okmánytár. (A továbbiakban: TMKTO. I.)) VIII. sz. okmány, 7-8.

74 Adóösszeírás

készült másolattal lépnek elő, s azt mondván, hogy ezek nekik beirt jobbágyaik (rája) és jobbágyaiknak fiai volnának, őket a helyből ki akarják mozdítani, s ekként sanyargatják. Holott tény az, hogy a keresztyén földről jövő jobbágyokat, kik nekik be nem irt jobbágyaik, bármely városba telepedjenek is meg, máshová szállítani nem szabad. ... [Az] a Kánunnal⁷⁵ ellenkezik.”⁷⁶ Karakas Mehmed budai pasa egyik, 1620-ban keltezett parancslevele pedig éppen Jászberény esetben intézkedett: „Jászberény szultáni hász-város az út mentén, a határszélen fekszik. Korábban a seregek zaklatásai és háborgatásai miatt a defterbe bejegyzett rájai elszéledtek és szétszóródtak, s ezzel a kincstárt jelentős kár és veszteség érte.” A pasa négy korábban ott lakó, jelenleg Gyöngyösön meghúzódó lakosnak adott engedélyt, hogy régi lakhelyükre visszatérhesenek. Azonban a budai vezír az egri pasának és a hatvani szandzsákbégnek és kádinak azt is meghagyta, hogy ne engedjék egyes török javadalombirtokosoknak, hogy zaklassák és magukhoz telepítsék a rájákat, hanem hagyják őket a régi lakhelyükre visszatérni és ott letelepedni, mivel „az ellenség országából átjövő rája megszabadul [helyhez kötött] rája mivoltától.” – ez utóbbi törvényt maga a pasa találta ki az alattvalókat

védendő.⁷⁷ A hódoltság peremvidék területére nagyon is jellemző volt a jobbágyok feletti alkudozás egyfelől a potencionális új földesúr és a régi, a magyar földesúr között; Iszkender nándorfehérvári pasa világosan megírta Batthyány Ferenc volt dunántúli főkapitánynak,⁷⁸ hogy a győzhetetlen császár nem azért vette be Kanizsa várát (1600) sok katonája halála árán, hogy a puszta bozótot bírja. Annak érdekében, hogy a kincstár adófizetőkhöz jusson, alkut ajánlott a nagyúrnak: ha az megengedi a környező jobbágyok „önkéntes” behódolását, leszállítja a falvak summáját.⁷⁹

Visszatérve Dzsánfedá XVI. századi fennállásához, a török vár a keresztyén lakosság számára igen nagy nehézséget jelentett; ugyanis azzal a terület autonómiája súlyosan sérült. Képzelnék el: a megszállók több száz katonája ott élt a Jászágó legfejlettebb

Jászberény török levelei. III.
Murád tigrás levele szultán
Kara Ovejsz budai pasának
és a pesti kádinak. Isztambul,
1578. december 22.

75 Szultáni törvény

76 IV. Murád nevében kelt levél, Buda, 1624. május 19-29. TMKTO I., XIII. okmány, 11-12.

77 Karakas Mehmed budai pasának II. Oszmán szultán nevében kiadott rendelete az egri pasának, a hatvani szandzsákbégnek és kádinak, Buda, 1620. január 7-16. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 20. sz. irat, 46-47.

78 Batthyány Ferenc 1604 és 1609 között volt dunántúli főkapitány. 1613-ban e tisztséget Rimaszécsi Széchy Tamás viselte. Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században. Történelmi Szemle 1997/2. 269.

79 Magyar Országos Levéltár (MOL), Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314, No 21.160. Izgiender (Iszkender) nándorfehérvári pasa levele Batthyány Ferenchez, Nándorfehérvár, 1613. július 1.

központjában, a mezővárosban. A Jászberényben fennmaradt török iratok tanúsága szerint a katonák és a polgári lakosság között nagyon komoly sérelmek, visszaélések, rablások adódtak.⁸⁰ A polgári lakosság a fegyveres katonáknak teljes mértékben ki volt szolgáltatva: azok beszálltak a településekre, pláne, ha úgymond nem fizették meg időben, vagy egyáltalán nem teljesítették az adót; ha rendkívüli „ajándékot”, bort, élelmiszert vagy ingyen munkát, szekerezést és egyéb juttatásokat követeltek. Jászberény lakói panaszát III. Murád szultán (1574–1595) 1578-ban, a budai pasának írt levelében a következőképpen adta vissza, azt kivizsgálendő: „*Mi szultáni házbirtok rájái vagyunk, s a kincstárnak járó adóinkat az eminek és az ámilok⁸¹ közvetítésével fizetjük meg. Újabban azonban a szandzsákbégek vojvodái⁸² ide jönnek, letelepszének náhijénben,⁸³ sőt városunkban is bent laknak. A rájából naponta két embert szolgálatra rendelnek, ellenszolgáltatás és fizetség nélkül elveszik élelmiszereinket, mindezzel a legteljesebb törvényteleniséget és zsarnokságot követik el rajtunk...*”⁸⁴ A török katonaság – a jászberényiek 1581. évi panasza szerint – ingyen és erővel elveszi kocsijukat, borukat, élelmiszereiket, s az ő legelőiken legelteti állatait, ellepi a mezőket.⁸⁵ Ali budai pasának újfent figyelmeztetnie kellett a dzsánfedái előljárót, hogy a ráják mezőire, szántóira és földjeire senkit ne engedjen a szokással ellentétben behatolni, s ne engedje az alattvalókat elhurcolni. Ne hagyja a városban élőket és a templomban tanuló fiúkat erőszakosan háborgatni (nyilván törökké akarták őket tenni), különben elszegényednek és elmenekülnek.⁸⁶ Ezek a panaszok – a fennmaradt török és magyar nyelvű iratok alapján – mindennaposak voltak. A hódolt lakosságot – így a berényieket is – azonban nemcsak rendkívüli mezei munkára, robotra rendelték ki, hanem egyéb módon is megpróbálták belőlük minél többet kisajtolni; ha éppen nem az adót emelték, akkor a beszolgáltatandó tizedet nagyobb mértékkel mérték, de az sem volt ritka, hogy a szemfüles emin a beszedett gabonát nem a kincstárba, hanem a Magyar Királyság területére vitette, hogy ott a maga hasznára eladja.⁸⁷ Mivel a város az országút, éppen a Buda, valamint a Szolnok felé vivő út mentén feküdt, a kincstár szállításában járó küldötteket, követeket, csausokat, valamint nagyszámú, Budára szállított keresztény foglyot, illetőleg muszlim rabot, akik vassal a lábukon koldulták össze sarcukat, el kellett látniuk lovakkal, szekerekkel, napi élelmiszerral, s e téren

80 A Jászberényi levéltárban 151 db., a török hatóságok által kiállított irat maradt fenn, amelyet összefüggéseiben bemutatva és lefordítva Hegyi Klára adott ki. Vö.: Hegyi Klára: Jászberény i. m.

81 A bérletbe adott kincstári bevételek egyik beszedője, alacsonyabb rangú pénzügyi tisztviselő.

82 A szandzsákbég alá beosztott, széles jogkörű tartományi tisztségviselő.

83 Nahije: a szandzsáknál kisebb közigazgatási egység.

84 III. Murád szultán Kara Oveysz budai pasának és a pesti kádinak, Isztambul, 1578. december 22. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 6. sz. irat, 33-34.

85 Kalajlikoz Ali budai pasa a jászberényi vár, Dzsánfedá vojvodájának és naibjának, Buda, 1581. június 3-12. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 8. sz. irat, 35.

86 Kalajlikoz Ali budai pasa a jászberényi vár, Dzsánfedá vojvodájának és náibjának, Buda, 1581. június 13-22.; Hüszejn budai kajmakám (a beglerbég helyettese) a Dzsánfedá vojvodájának, Buda, 1583. január 25-1584. január 13. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 9-10. sz. irat, 36-37.

87 Ezt cselekedte az új emin, Ömer aga 1635-ben. Haszan egi defterdár a hatvani kádinak és helyőrségi agáknak, Eger, 1635. február 3. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 31. sz. irat, 57-58.

is sok visszaélés történt, amelyért a berényiek panaszt tettek a pasánál.⁸⁸ A török katonának az erőszakételhez persze az is elég volt, ha magyar végváriak törtek be a területekre; veszteségeiket a keresztény alattvalókon vetették meg, rajtuk álltak bosszút. Túlkapásaiknak csupán parancsnokuk vagy szolnoki, budai feljebbvalóik józansága és határozottsága szabott határt. Az sem volt ritka, hogy nem a környék, hanem más várak állományából való török katonák lepték el a községet; ettek-ittak, s fosztogatták a lakosságot.⁸⁹ A török katonáknak és a szpáhiknak, azaz a török földbirtokosoknak a XVI. században semmi, a XVII. században pedig csak az 1606. évi zsitvatoroki béke – annak is csak a magyar nyelvű változata, a török nem – fogja megtiltani, legalábbis jogi értelemben, hogy a falvakra kimenjenek adóbehajtás céljából.⁹⁰ Persze ez a tiltás is jobbra csak papíron érvényesült, hiszen a fentebbi eset – noha ott éppen nem adószedésről volt szó – is ezt példázza. Gyakorlatilag a török adószedő szpáhik és rabló katonák oda nem csaptak ki, ahol a magyar végváriak a szablya erejével érvényt tudtak szerezni a tiltásnak.⁹¹ A tizenöt éves háborúban elpusztult jászberényi török palánkot a hódítók 1618 körül ismét életre keltették, azonban igyekezetük kudarcba fulladt;⁹² egy 1621-ben kelt irat említi utoljára a várat.⁹³

Jászberényi török levelei. Múza budai pasának IV. Murád szultán nevében kiadott tigrás rendelete Moharren szolnoki szandzsákbégnek és a hatvani kádinak. Buda, 1637. október 1-10.

88 Mehmed budai defterdár a jászberényi kádinak és eminnek, Buda, 1588. június 16-25. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 12. sz. irat, 38-39. és még további iratok.

89 1664-ben Nógrád és Vác várainak katonái mentek Jászberénybe, ahol 2-3 napon át ettek-ittak, s fizetség nélkül elvették a lakók lisztjét, árpáját és egyebeket, sőt még meg is verték a szegény ráját. Vö.: Hüszejn egri pasa (vagy kajmekám?) a nógrádi szandzsákbégnek, alajbégnek és agáknak, Eger, 1664. január 18. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 105. sz. irat, 120-121.

90 Az 1606. évi zsitvatoroki béke 15. pontja: „Az hódultságra peng az törökök ki ne járjanak, hanem csak az közelvalókra és csak az falúbirák által szolgáltatassék be [ti. jövedelmeik]. Ha peng be nem mennének, tehát az kapitánnak vagy földesuroknak írjanak [ti. a törökök], és azok beküldjék. Ha úgy sem akarnának, úgy menjen reá az török. Azonképpen az magyarok is.” In: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526-1790. I-II. Szerk.: Sinkovics István. Bp., 1968. I. 371.

91 Lásd erről részletesebben: J. Újváry Zsuzsanna: Oszmán-magyar viszony a XVII. század első harmadában. In: Uő: „A békeséget fegyverrel kell tartani...” Megjelenés alatt.

92 Hegyi Klára: A török hódoltság várai i. m. II. 665.

93 Hegyi Klára: Jászberény i. m. 11.

Így aztán a berényiek megszabadultak a török katonaság közvetlen, testközeli lététől és fenyegetésétől, de azon kívül akadt még elég visszaélés és túlkapás, amelyet a megszállók részéről el kellett viselniük.

Az oszmán előjárók leleményessége határtalan volt abban, hogy mi módon növeljék bevételeiket, és egyúttal beleszóljanak az alattvalók életébe. E tekintetben igen sokat jelentett a kirótt vérdíjak, büntetéspénzek és a hagyatéki illetékek, amelyekről a kádik semmiképpen nem akartak lemondani; gyilkosság esetén a gyilkos tartozott vérdíjat fizetni, vagy ha nem sikerült a tettes nyomára akadni, akkor az a közösség fizetett, ahol a gyilkosság történt, hiszen az volt felelős a közbiztonságért. Az oszmán hivatalok minden lehetséges jövedelemforrásra éberren figyelvén, a haláleseteket, így a baleseteket is számon tartották. A bírónak kellett az ilyen eseteket jelenteni a kádi felé, s ha azt elmulasztotta, a közösség nem kerülte el a büntetést. Csak a vizsgálat lezajlása után lehetett az áldozatot eltemetni, amihez a kádi adta ki a külön engedélyt.⁹⁴

„A Hatvanhoz tartozó Berény város lakosai közül Barnija János, Szabó György [stb.], valamint Szentkút faluból Török Márton, Kocsmáros Mihály [stb.]⁹⁵ nevű gyaurok a bíróság előtt elmondták, hogy a nevezett falu városi földjén egy Ferensze Gergely nevű gyaur vízbe esett és természetes halállal halt meg. Ők szokásuk és elveik szerint megesküdtek erre, majd engedélyt kértek a halott eltemetésére.

Mivel hozzá kimenni, őt megvizsgálni és leírni nem áll módunkban, tizenkét embert eskettünk meg szokásuk és elveik szerint arra, hogy a halott tagjain bántalmazás nem látszik, és őt nem harcban ölték meg.

Ezután a törvényszék részéről engedélylevelet adtunk nekik a halott eltemetésére. A dologba mások ne avatkozzanak be.”⁹⁶

A hódítók a meghódított területeken a gazdaság megszervezésén kívül mind az adózás, mind a polgári közigazgatás, mind pedig a bírászkodás irányítását fenn akarták maguknak tartani. Csakhogy a már korábban elemzett okok következtében a magyar viszonyok közepette ez a kísérlet megbukott: a meghódítottakat ugyan adózásra kényszerítették, de el kellett tűrniük, hogy azok – többé-kevésbé – a magyar állam, kisebb részben az egyház és nagyobb részben egykori földesuruk felé is adózzanak. Kénytelenek voltak a meghódítottak feletti hatalomban mind a katonailag vesztes állammal, mind a rájuk egykori uraival osztozni. Ezt a tendenciát erősítette a magyarországi feudális társadalom lakóinak erős önkormányzatisága, amely mind a balkáni, mind az oszmán hataloménál jóval fejlettebb volt. A Jászságnak – sajátos kiváltságai miatt – pedig még inkább jelentős volt az önkormányzati tradíciója, amelyet Berény és a tizenkét falu igyekeztek is megtartani, s kivédeni, hogy a megszállók mindennapjaik menetébe beleszóljanak.

94 Például 1634-ben egy ember a Zagyva malmánál dolgozván, beleesett a folyóba, és belefulladt. A berényi bíró és az esküdtek kérték a hatvani kádi engedélyt a temetéshez. Musztafa, Hüszejn fia, hatvani kádi a jászberényieknek, Hatvan, 1634.július 27-augusztus 5. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 30. sz. irat, 57.

95 Összesen 10 személy van felsorolva.

96 Mehmed hatvani kádi a jászberényieknek és a szentkútiaknak. Hatvan, 1672. július 18. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 134. sz. irat, 149.

A török fél azonban a bíraskodás fenntartásához – a nagyon komoly bíraskodási jövedelmek okán – keményen ragaszkodott. A harc mélyen a hódoltságban csak lassan, a XVII. század 30-40-es éveire dőlt el a magyar fél javára. Ez a hosszú folyamat szépen nyomon követhető a jászberényi török iratokban is. E tekintetben a kádi hivatala fokozatosan szorult vissza: a hódolt magyar hatóságok először a rablók és útonállók üldözésének, majd a felettük való ítélkezésnek, végül azok kivégzésének, valamint a saját alattvalóik fölötti ítélkezésnek a jogát is megszerezték.⁹⁷ A Jászság települései – az egri pasának 1617-ben kiállított engedélye alapján – elfoghatták a rablókat, majd egy 1638-as levél alapján ki is végezheték, persze a hatvani bég és kádi engedélyével, és egy török tisztviselő jelenlétében.⁹⁸ Fontos volt a paraszti önvédelem – ez az ún. parasztvármegyék intézményében öltött testet. Ennek az volt az alapja, hogy a be-be-törő rablók, illetve kóborló hajdúk elfogására és megölésére a magyar kapitányok is engedélyt adtak.⁹⁹ Mint említettük, az önállósodás legmagasabb fokát az jelentette, ha a mezőváros elnyerte azt a jogot is, hogy saját bűnös lakói fölött is ítélkezzen, s azokat ki is végezhesse. Jászberény esetében ez az 1650 előtti évekre tehető.¹⁰⁰ A hódoltsági központtól távolabbi területeken, például Miskolc és Ónod környékén vagy a hódolt, de igen gazdag Debrecenben megmaradt a bíraskodási autonómia, amelyért persze a közösségek sok pénzt fizettek megváltás gyanánt, s olykor nem kevés összeget áldoztak arra, hogy egy-egy latort maguk akaszthassanak fel.¹⁰¹

A megszállók a hódoltságban lakó mezővárosok, de még inkább a falvak mindennapi életébe is igyekeztek beleszólni. Amint fentebb elemeztük, a városoknak sikerült megtartani autonómiájukat, a kádítól megvették a bírósági jogkört is, s csupán néhány ügy maradt meg annak joghatósága alatt,¹⁰² de a falvak kénytelenek voltak többet eltűrni. Jászberény „*gonoszcsелеkedetű és porbasújtott gyaур lakosai – átkozza meg őket valamennyiüket Allah, a mindent bíró király a végítélet napján!*” – kénytelenek voltak könyörögni a hatvani kádinak, hogy nyomorúságos Nagyboldogasszony templomukat megjavíthassák.¹⁰³ 1639-ben a törökök a berényieket azzal vádolták meg, hogy engedély nélkül építettek új templomot. Az ügyet a hatóságok kivizsgálták, és Ibrahim budai kajmakám¹⁰⁴ pecsétes levelet adott ki arról, hogy az épületet az eredeti helyén, s annál nem szélesebb alapokra, sem nem magasabbra építették.¹⁰⁵

97 Hegyi Klára: Jászberény i. m. 16-18.

98 Hegyi Klára: Jászberény i. m. 17. Vö. uo. 38. sz. irat, 64-65., 113. sz. irat, 126-127. stb.

99 Vö.: Ibrahim hatvani szandzsákbég a jászberényieknek. Hatvan, 1640. január 5-14.; Mehmed hatvani szandzsákbég a jászberényieknek. Hatvan, 1640. június 21-30. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 43., 46. sz. iratok, 69., 71.

100 1651-ből maradt fenn egy ilyen engedély. Vö.: Szelim, Elhádzs Ibrahim fia, hatvani kádi a jászberényieknek, Hatvan, 1651. október 7-15. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 73. sz. irat, 94.

101 Hegyi Klára: Török berendezkedés i. m. 132-133.

102 Hegyi Klára: Török berendezkedés i. m. 131-145.

103 Ahmed, Musztafa fia, hatvani kádi a jászberényieknek, Hatvan, 1624. június 29. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 24. sz. irat, 24.

104 Helyettes, helytartó. Jelen esetben a budai vezér helyettese.

105 Ibrahim budai kajmakám a jászberényieknek. Buda, 1639. június 12. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 42. sz. irat, 68-69.

Ez azért volt fontos a megszálló hatóságok számára, mert az alávetett keresztényeknek bármiféle erősséget, falat, palánkot, amelyek védelmükre szolgálhattak volna, tilos volt építeniük.

1663-ben a jászberényi bírák a Zagyva áradásaitól és az időtől megrongálódott Holló-szigeti templom javításához kértek engedélyt egyrészt a hatvani kajmakámtól, másrészt a hatvani eminektől.¹⁰⁶ Ahol volt kádi – nem sok ilyen hely volt a hódoltságban, mindössze öt¹⁰⁷ –, ott az jobban beleszólt a közösség életébe, hiszen az örökösödési ügyek mindvégig az ő hatáskörébe tartoztak. A jászberényiek az 1630-as években például arra panaszkodtak, hogy új adószedőik, eminjeik lettek, akik az elhunyt ráják örökségének javát elveszik az örökösöktől, pedig az régen nem volt szokásban.¹⁰⁸ Az is rendszeresen visszatérő sérelem volt, hogy a kádi nagy összeget hajt be rajtuk hagyatéki illeték címén, és még az egyszerű, nem erőszakos halálesetért is díjat követel.¹⁰⁹

A Tiszántúlt, beleértve a hajdúvárosokat, majd Várad környékét az 1658. évi török-tatár büntetőhadjárat és az azt követő 1660. évi had pusztította el módszeresen, égette föl a hajdútelepüléseket és a Tiszántúlt. A Duna-Tisza közét az 1663. évi Köprülü-féle háború sújtotta. A török alóli felszabadító hadjárat (1683–1699), amely mintegy másfél évtizedig szakadatlanul tartott, egész megyéket érintett, szakította fel lakosságát, kényszerítette őket iszonyatos vér- és anyagi áldozat teljesítésére és életüket mentendő, elmenekülésre. Buda és Szeged már régóta a keresztények kezén volt, amikor Várad és Gyula török őrsege¹¹⁰ még keményen tartotta magát. Ali gyulai pasa 1690-ben szigorúan megintette a tatárok elöl menekülni igyekvő mezőtúri parasztokat; „*Ti megnevezett túri bírák és esküdtek, im megértettem az leveletekben, hogy el akartok futni, de meg ne merészelljétek, hogy elfussatok, mert rosszul jártok [...], ne féljétek az tatártól [...], és ne menjetek sohová!*”¹¹¹ A lakók egy része – miként sok helyről – innen is elmenekült, ám akadtak olyanok is, akik nem tudtak vagy nem akartak elmenni. Az ottmaradók között bizonyára akadtak olyanok, akik továbbra is fizették a törököknek járó adót, de olyanok is, akik megtagadták azt.

106 Vö.: Ahmed, Ibrahim fia, hatvani kajmakám (a bég helyettese) a jászberényieknek. Hatvan, 1663. június 11.; A hatvani eminek (egyikük Iszmail, Ibrahim fia) a jászberényieknek. Hatvan, 1663. június 11. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 94., 95. sz. irat, 111.

107 A megszállók igyekeztek a polgári lakosság számára, illetve fölötté nemcsak a közigazgatást, hanem a bíraskodást is megszervezni, vagyis megszerezni. A XVI. századi kísérletek kevés sikert hoztak, s a XVII. században is kevésbé valósult meg. A magyar közigazgatás és bíraskodás, a megvalósult helyi autonómia szétrágtá a megszállók intézményeit. Ez a kettős uralom, a kondomínium rendszere. A magyar lakosság számára kádi hivatalok működtek: Makón, Tolnán, Ráckevén, Kecskeméten és Jászberényben.

108 A jászberényiek beadványa a budai (?) pasához, h. n., az 1621-30-as évek fordulójára. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 27. sz. irat, 53-54.

109 IV. Mehmed szultán rendelete az egri pasának és kádinak, Jenisehir fenár, 1668. október 27-november 5. Hegyi Klára: Jászberény i. m. 123. sz. irat, 137-138.

110 Várad 1691-ben, Gyula 1695-ben szabadul fel a török uralom alól.

111 Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Mezőtúr török iratai. B/147. Ali pasa levele a mezőtúriakhoz, 1690. (Pecses, török-magyar nyelvű eredeti levél)

A levéltár török vonatkozású mezőtúri irataira Dr. Fülöp Tamás levéltár igazgató és Szikszai Mihály levéltáros hívta fel a figyelmet, amelyet ez úton is köszönök nekik.

A nándorfehérvári Amhet pasa egyik, 1691-ben írott levelében az előbbieknél jutalmat, az utóbbiaknak büntetést helyezett kilátásba: „*a túri tanácsos bírák és esküdt emberek [...], az mellyek az győzhetetlen császár hatalma alá folyamodtatok, tekintvén a 'ti hűségteket'*”, azoknak a szultán három esztendeig való adójukat, szolgálatukat és „*dézmájukat*” elengedi, továbbá „*minden helyekben, városokban és falukban az szegény jobbádság valamennyi járómarha nélkül szűkölködik, mindeniknek két-két ökröt és vetni való búza, árpa nélkül [!] [vagyon], írva hozzám, leküldjétek! Ez az hatalmas, győzhetetlen szultán Szulimán császár¹¹² parancsolatja. Hiti és fogadása szerint mindeneknek igazán kiadjuk. Annak okáért minden helyekből egy-egy öreg tanácsbeli ember jöjjön ide Nandor Fejér Várban [...], ti is minden helyekből itt legyetek és a régi szultán Szulimán kiadott fermánját veletek edgyütt elhozzátok! Hogy ha pedig mégis az győzhetetlen császár ellen hódolatlanságtokat fenntartjátok, ha Isten engedi, az győzhetetlen császár büntetését méltán fejetekre várhatjátok.*”¹¹³ Ekkor azonban a nándorfehérvári pasa hiába ígérgetett és fenyegette a hódolástól megszabadult magyar alattvalókat, a felszabadító háború végkimenetelét nem lehetett már visszafordítani.

Az 1699. évi kamarai összeíráskor a Jászkun kerületben – ez volt ekkor a legnagyobb területű koronabirtok, 490.000 kh –, miként Buda és környékén, valamint a dunai hadiút mentén, óriási volt a pusztulás; csupán 2 mezővárost és 17 falut találtak lakotlan, 56 település elpusztult. Az egykori tiszántúli Nagykunságban mindössze 78 családfőt írtak össze. A leginkább népes területnek a Jászság maradt, itt 1155 családot számoltak össze.

Az őslakosság aránya a Kiskun Kerületben 36,2 %, a Nagykun Kerületben 38 % volt, míg a Jászságban ennél magasabb: 45 % körül mozgott.¹¹⁴

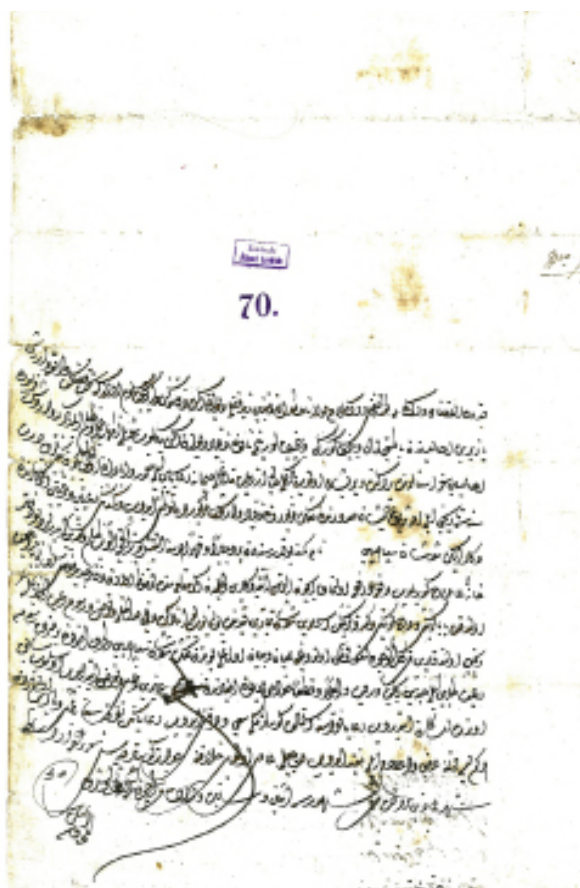
E szomorú statisztika még tragikusabb, ha párhuzamba állítjuk azzal a ténnyel, hogy Európában a XVI. században demográfiai robbanás következett be: átlagosan számolva a kontinens lakossága megmárfélszereződött, de bizonyos déli és észak-nyugati, az iparilag legfejlettebb területek népessége meg is duplázódott. Ezzel összevetve érzékeltethetjük igazán az oszmán uralom mérhetetlenül káros gyümölcsét. A Magyar Királyság lakói fölött ez a két évszázad úgy dübörgött el, hogy a Mátyás-kori mintegy 3,3 millió lakosú ország a XVIII. század elejére is csupán 4,2 millió lakost számlált, de viszonylagos etnikai homogenitását elveszítette. Pontos adatok a II. József-i felmérés alapján állnak rendelkezésünkre: ekkorra az országnak csupán 48 %-a volt magyar etnikumú.

Az iratok fényképei a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár anyagából valók. A török nyelvű levelek digitális változatát a levéltár igazgatója, Fülöp Tamás bocsátotta a rendelkezésemre, amelyet ezúton is köszönök. A mezőtúri török iratokat a szerző fényképezte.

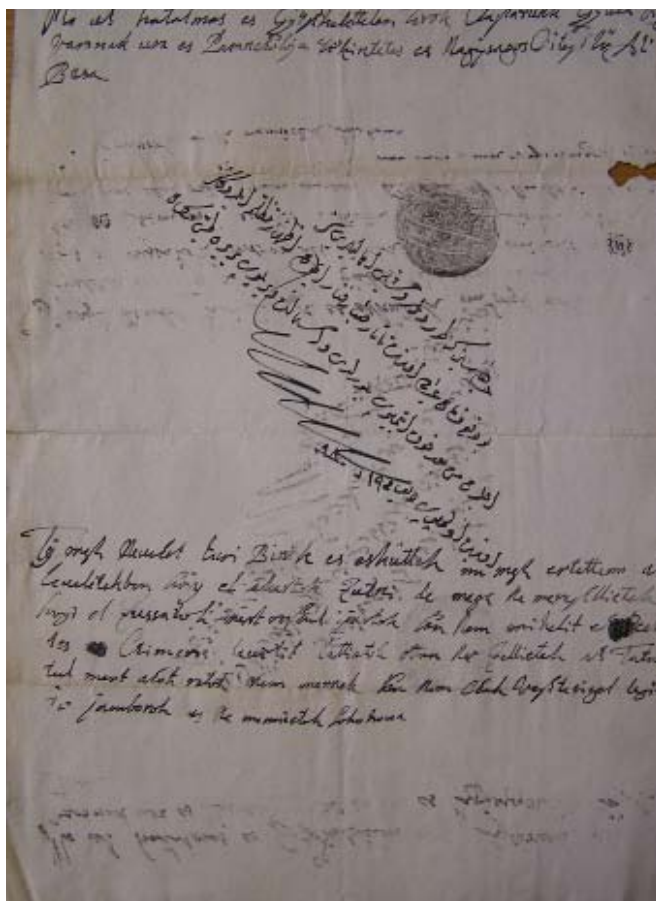
112 II. Szülejmán szultán és kalifa (1687-1691)

113 Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Mezőtúr török iratai, No 154. Csemencses Amhet nándorfehérvári pasa, főszerdár levele a mezőtúriakhoz, Nándorfehérvár, 1691. Bőjtelő hó [február] 19.

114 Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun i. m. 35.

Jászberény török levelei.
Szelim egri pasa a hatvani
kádinak. Eger, 1652. május
20-29.

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Mezőtúr török iratai. B/147. Ali pasa levele a mezőtúriakhoz.